

Roller i förskolans utbildning och undervisning - ett stödmaterial

Bakgrund

till stödmaterialet

Redaktör och författare: Katinka Leo, projektledare för Förskola21 på Meet In Grid

Projektledare och initiativtagare: Katinka Leo, Meet In Grid och Elisabet Mossberg, Lärarförbundet.

Vi vet att du och dina kollegor har funderat kring de olika rollerna inom förskolans utbildning och undervisning och därför har vi tagit fram detta material. Stödmaterialet är utarbetat i samarbete mellan Förskola21 och dess nätverk Förskola21 MeetUp, Meet In Grid, Lärarförbundet med dess referensorgan samt Christian Eidevald, utvecklingschef för förskoleförvaltningen i Göteborgs stad och forskare vid Göteborgs universitet, tidigare docent i förskoledidaktik vid Stockholms universitet. Syftet med materialet är att stödja arbetet med tolkningen av skollag och läroplan kring de olika rollerna inom utbildningen och undervisningen i förskolan.

Fråga 1

Vad är utbildning i förskolan?

Svar

Utbildningen ska enligt skollagen vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. I skollagen definieras vad som menas med utbildning:

Utbildning: den verksamhet inom vilken undervisning sker utifrån bestämda mål

(Skollagen 1 Kap. 5§)

Vi kan därmed förstå utbildningsbegreppet som HELA verksamheten där ALLA barn och ALL personal ingår. I skolformen förskola pågår det utbildning från att vi öppnar tills vi stänger verksamheten. Inom utbildningen ingår också det mellanmänniska samspelet mellan de som vistas i verksamheten. Utbildningen omfattar även de totala antal år som barnen går i förskola. Alltså kan vi förstå utbildningen som både det som sker under förskolans öppettider och den totala tid barnen är i förskolan. Eftersom utbildningen sträcker sig över ett tidsspann på flera år så kan vi vila i att alla barn inte måste möta alla målområden i läroplanen varje dag utan att det är under sin sammanlagda tid i förskolan de ska ges stöttning i att utvecklas så långt som möjligt i relation till de olika målområdena.

Detta ställer dock krav på hela organisationens likvärdighetsarbete eftersom det bör finnas en gemensam övergripande pedagogisk idé om hur utbildningen ska utformas över tid för att säkerställa att alla barn får en likvärdig utbildning. I skollagen framgår det att utbildningen ska vara likvärdig oavsett var i landet den anordnas. (Se Skollagen 1 Kap. 9§)

Ett likvärdighetsarbete kan t.ex. bestå av att ta fram en gemensam pedagogisk idé för utformandet av de fysiska lärmiljöerna och barns tillgänglighet i dessa. Det kan även vara att exempelvis formulera en plan över vilka tekniker i skapande som barn i olika åldrar ska få möta i undervisningen som sker genom åren på förskolan. Det handlar om att succesivt öka progressionen i takt med barns stigande ålder och mognad.

Innehållet i förskolans utbildning regleras och beskrivs mer utförligt i läroplanen där det framgår att:

Utbildningen ska ta sin utgångspunkt i läroplanen och det barnen visar intresse för samt i det kunnande och de erfarenheter som barnen tidigare har tillägnat sig. Den ska kontinuerligt utmana barnen vidare genom att inspirera till nya upptäckter och kunskaper...I utbildningen ingår undervisning.

(Förordning om läroplan för förskolan, 1 förskolans värdegrund och uppdrag.)

Undervisning är därmed en del av UTBILDNINGEN.

Fråga 2

Vilka har ansvar över utbildningen?

Svar

Ansvar för skolformen förskola delas av alla som ingår i styrkedjan, d.v.s. stat, huvudman, rektor, förskollärare och arbetslag. ALLA som arbetar i utbildningsverksamheten förskola har gemensamt ansvar över hela utbildningen d.v.s. barnskötare, förskollärare och rektor men det kan även vara annan personal som t.ex. dramapedagoger, i ur- och skurpedagoger, måltidspersonal eller konstnärer. Rektorn har det övergripande ansvaret över utbildningens kvalitet och de processer som ingår.

Det pedagogiska arbetet vid en förskoleenhet ska ledas och samordnas av en rektor. Rektorn ska särskilt verka för att utbildningen utvecklas.
(Skollagen 2 Kap. 9§)

Fråga 3

Vad är undervisning i förskolan?

Svar

I skollagen definieras vad som menas med undervisning:

Undervisning: sådana målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden.

(Skollagen 1 Kap. 3§)

I förskolans läroplan definieras undervisning enligt följande:

Undervisning innebär att stimulera och utmana barnen med läroplanens mål som utgångspunkt och riktning, och syftar till utveckling och lärande hos barnen. Undervisningen ska utgå från ett innehåll som är planerat eller uppstår spontant eftersom barns utveckling och lärande sker hela tiden.

(Förordning om läroplan för förskolan)

Läran om undervisning, undervisningens och inlärningens teori och praktik kallas didaktik. **Didaktik** (grekiska *didaktikós* 'undervisande', av *didáskō* 'undervisa'), läran om undervisning; undervisningens och inlärningens teori och praktik. (Nationalencyklopedin)

I planering, uppföljning och utvärdering av undervisning kan didaktiska frågor användas som stöd av förskolläraren:

- Vad ska läras ut?
- Varför ska det läras ut?
- Hur ska det läras ut?
- För vem ska det läras ut?
- När ska det ske och hur länge ska det pågå?

Begreppen lärande och undervisning

I förståelsen av undervisningsbegreppet bör främst skillnaderna mellan begreppen lärande och undervisning beaktas:

"Lärande utgår från ett fokus på barnen, medan undervisning utgår från förskollärarens arbete"

(Eidevald, Christian, Engdahl, Ingrid (2018). Utbildning och undervisning i förskolan. Omsorgsfullt och lekfullt stöd för lärande och utveckling. Stockholm: Liber.)

Lärande sker inom varje individ, hela tiden. Idag vet vi att lärande sker som komplexa processer i varje individs hjärna tillsammans med och i kroppen och sinnen. I läroplanens riktlinjer framgår att:

"Förskollärare ska ansvara för att varje barns utveckling och lärande kontinuerligt och systematiskt följs, dokumenteras och analyseras för att det ska vara möjligt att utvärdera hur förskolan tillgodoser barnens möjligheter att utvecklas och lära i enlighet med läroplanens mål".

(Förordning om läroplan för förskolan)

Dokumentation, utvärdering och analys

All utvärdering och analys av barns lärande ska ytterst syfta till att förbättra utbildningen i förskolan och de förutsättningar som ges för att stimulera bland annat barns lärande och utveckling, lek och trygghet. De analyser av barns lärande och förändrade kunnande som görs ska med andra ord användas för att bland annat utveckla undervisningen, som är en del av utbildningen. Här skiljer sig uppdraget i förskolan markant åt mot skolans uppdrag där kunskaper mäts mot förväntade ämnesuppdelade kunskapsmål som med stigande ålder även betygssätts.. Barnets lärande i förskolan består av rätten till goda förutsättningar och utveckling utifrån en helhetssyn på HELA barnet i relation till HELA utbildningen. En stor skillnad blir fokus på **prestationen** som i skolan faller på eleven och på utbildningen medan prestationen i förskolan enbart faller på utbildningen, inte på barnet. Enligt skollag benämns den som deltar i utbildning **elev** i skolan och **barn** i förskolan.

Flerstämmig undervisning - förskollärarens verktygslåda

Undervisning är en medveten handling och kan t.ex. enligt Biesta förstås som *någon som undervisar någon om något*. (Biesta, Gert. (2011). *God utbildning i mätningens tidevarv*. Stockholm: Liber.) Undervisning kan resultera i ett (förväntat) lärande men inte nödvändigtvis, det beror på individen samt på undervisningens kvalitet och sannolikt även på relationen mellan den som undervisar och den som blir undervisad.

Det finns olika teoretiska ingångar för att förstå barns lärande. Det finns således även olika teoretiska ingångar och metoder och för att bedriva undervisning i förskolan. De två mest dominerande teoretiska ingångarna de senaste åren för att förstå barns lärande och förskollärares roll i detta har varit det utvecklingspedagogiska perspektivet samt det postmoderna perspektivet.*

Idag finns även en utveckling mot att använda hjärnforskningen för att förstå barns lärande och därmed undersöka undervisningen i förskolan. All undervisning ska böttna i vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet och det är till stor nytta för en förskollärare att ha kunskaper om flera olika teorier om både lärande och undervisning för att bygga upp sin egen verktygslåda i syfte att anpassa undervisningen så nära det individuella barnet som möjligt. Att använda sig av en *flerstämmig undervisning** kan innebära att förskolläraren rör sig mellan olika undervisningsupplägg för att anpassa sig till barns olikheter och olika förutsättningar men även till de olika situationer som kan uppkomma i förskolan där olika upplägg kan komma till nytta.

* Läs mer om olika teoretiska ingångar i t.ex. boken "Hallå - Hur gör man? Om systematiskt kvalitetsarbete i förskolan" av Christian Eidevald. (2017). Stockholm: Liber.

* Flerstämmig undervisning består i att använda sig av olika teorier i sin metodik och förhållningssätt. Det kan innebära teorier om omsorg, barns emotionella utveckling, gruppsykologi, specialpedagogik, anknytningsteori etc. Läs mer om flerstämmig undervisning i t.ex. boken Professionell yrkesutövning i förskola: kontinuitet och förändring av Tallberg Broman, Ingegerd, Vallberg, Roth, Ann-Christine, Rubinstein Reich, Lena. (2017). Stockholm: Studentlitteratur.

Fråga 4

Vem får undervisa i förskolan?

Svar

Endast den som har legitimation som lärare eller förskollärare och är behörig för viss undervisning får bedriva undervisningen

(Skollagen 2 Kap. 13§)

Det är den legitimerade förskolläraren som ansvarar för undervisningen i skolformen förskola. Det är också professionen, förskollärarna, som tillsammans med forskningen utvecklar undervisningen i förskolan. I Skollagens 14§ är det fastställt att det utöver förskollärare i undervisningen får finnas annan personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens utveckling och lärande främjas. Läroplanen förtydligar ansvarsrollen på följande sätt:

Förskollärare ska ansvara för det pedagogiska innehållet i undervisningen och för att det målinriktade arbetet främjar barns utveckling och lärande. Förskollärare har därmed ett särskilt ansvar i utbildningen som arbetslaget genomför gemensamt. I undervisningen medverkar även andra i arbetslaget, t.ex. barnskötare, till att främja barns utveckling och lärande.

(Förordning om läroplan för förskolan, 1 Förskolans uppdrag.)

Fråga 5

**Måste förskolläraren finnas i rummet
för att undervisning ska kunna ske?**

Svar

Nej. Ett *undervisande förhållningssätt* kan innebära att det måste finnas en långsiktighet och en pedagogisk idé om hur undervisning ska bedrivas i den egna verksamheten. Förskolläraren ansvarar dock för planeringen av undervisningen utifrån vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet och har genom sin utbildning inom sin profession krav på didaktiska kunskaper om olika teorier som ska ligga till grund för planeringen av det pedagogiska innehållet. Förskolläraren leder och bedriver därmed undervisningen. Förskolläraren ansvarar även över vilken dokumentation som ska ske för att fortsätta utmana barnen och för att utveckla utbildningen och undervisningen vidare.

All personal är involverad i förskolans utbildning och undervisning och detta arbete kan organiseras och utföras på olika sätt. Genomförandet av undervisningen och dess olika moment och aktiviteter kan delas upp inom arbetslaget men förskolläraren är ansvarig för undervisningen oavsett sin närvaro.

Om en förskollärare planerar ett innehåll som någon annan i arbetslaget utför blir det inte per automatik undervisning. Förskolläraren måste själv bedöma om en annan person har den kompetens och erfarenhet som krävs för att en "pedagogisk aktivitet" ska kunna definieras som undervisning. Dessutom måste förskolläraren följa upp de aktiviteter som sker av annan personal inom undervisningen för att säkra att det sker inom de lagar och förordningar som finns och även rätta till när det behövs. Detta kräver kunskap och kompetens hos förskolläraren samt stöd och goda förutsättningar i organisationen.

Fråga 6

Kan lärmiljön undervisa eller kan barnen undervisa varandra?

Svar

Nej. Skollagens definition av undervisning förutsätter en förskollärare för att undervisning ska kunna ske men den materiella lärmiljön och den sociala lärmiljön är viktiga komponenter i undervisningen. Barn kan lära varandra och lärmiljön skapar förutsättningar för olika lärandesituationer där barnet även kan lära tillsammans med miljö och material.

Betydelsen av en genomtänkt lärmiljö/utbildningsmiljö som är iordningsställd utifrån läroplanen kan inte nog understrykas. I skolformen förskola hänger miljön intimt samman med utbildningen och är avgörande aspekter för barns självständighet, trygghet och utforskande både i det självständiga lärandet, i grupprocesser samt i undervisningen. Förskollärarens roll är central i arbetet med att iscensätta en högkvalitativ fysisk lärmiljö/utbildningsmiljö utifrån uppdraget, vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. Lärmiljön är en av de viktigaste kvalitetsaspekterna och ingår i hela organisationens utvecklingsarbete och identitet.

Fråga 7

**Hur många förskollärare
måste finnas på en förskola?**

Svar

Antalet förskollärare på en förskola eller avdelning är inte reglerat i lag eller i någon förordning men det måste finnas förskollärare i en förskola eftersom det är en förskollärare som både enligt skollag och läroplan ska ha ansvar över det pedagogiska innehållet i undervisningen. Ingen förskollärare är anställd på en avdelning. Ansvaret sträcker sig således över hela verksamheten och därmed kan det utifrån de olika förutsättningar som råder i svenska förskolor uppstå olika scenarion där förskollärares ansvarsfördelning och arbetsfördelning ser olika ut, exempel på dessa:

Ingen förskollärare

Kommentar: En förskola får inte bedrivas utan förskollärare, det finns ingen reglering över hur stort antal förskollärare en förskola ska ha i relation till verksamhetens storlek men det måste finnas förskollärare. Ett alternativ är att ombilda sig till *annan pedagogisk verksamhet**. En fristående förskola kan få sitt tillstånd indraget av kommunen som är tillsynsmyndighet i frågan och en förskola med kommunal huvudman riskerar föreläggande från Skolinspektionen.

En ensam förskollärare på en förskola

Kommentar: Förskolläraren har ansvar över hela verksamhetens pedagogiska innehåll. Detta scenario ställer mycket höga krav på goda förutsättningar i organisationen.

En förskollärare per avdelning/arbetslag på en förskola

Kommentar: En vanligt förekommande målsättning för huvudmän. Förskollärarna har ansvar över den egna avdelningen/arbetslaget samt gemensamt ansvar med övriga förskollärare på förskolan över verksamhetens pedagogiska innehåll.

Flera förskollärare per avdelning/arbetslag

Kommentar: Förskollärarna har gemensamt ansvar över verksamhetens pedagogiska innehåll.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att förskolläraren ansvarar över undervisningen oavsett sammansättning i arbetslaget.

Det pedagogiska arbetet vid en förskoleenhet ska ledas och samordnas av en rektor. Rektorn ska särskilt verka för att utbildningen utvecklas. (Skollagen 2 Kap. 9§)

* Dagmammor/dagpappor” och andra former av organiserad barnomsorg för barn i förskoleåldrarna benämns samtliga i skollagen som ”annan pedagogisk verksamhet”

Avslutande reflektion

Legitimerade förskollärare från Lärarförbundets referensorgan och nätverket Förskola21 MeetUp som även inkluderar rektorer och utvecklingsledare från olika förskolor har reflekterat vidare kring frågorna om roller i undervisningen och de utmaningar som följer i spåren av dessa i våra förskolor runtom i landet. Här följer en sammanfattning av gemensamt identifierade utmaningar och även vilka förutsättningar man anser krävs för att utveckla svensk förskola i linje med styrdokumentet.

Vi kan konstatera att lärarbristen är vår tids största utmaning, attraktionen att bli och förbli förskollärare måste stärkas. Rektor ansvarar för att utforma en hållbar arbetsorganisation, som både tar hänsyn till förutsättningar och till utveckling av utbildningen. Vi måste ta avstamp i barnens rätt till en likvärdig förskola och tydliggöra rollerna i arbetslaget där allas kompetens kommer till sin rätt och används klokt och hållbart.

Förskolläraren behöver organisatoriska förutsättningar för att utföra sitt lagstadgade uppdrag. Förutsättningarna kan se olika ut lokalt men grundläggande behov för att undervisa och utveckla undervisningen är att identifiera och organisera tid för planering, uppföljning samt utvärdering och analys. Arbetslaget behöver kontinuerligt ingå i detta arbete.

Vi behöver tala mer om mångfalden av *kompetenser* och ta hänsyn till olika utbildningsnivåer i den dagliga organisationen. Ett ställningstagande vi bör göra är att inte benämna personal *utbildad* av slentrian. En person som t.ex. deltagit i någon av de svenska skolformerna är per definition *utbildad* eftersom utbildningen i Sverige börjar redan i skolformen förskola. Däremot kan man helt sakna *pedagogisk utbildning*. Det finns över 100 000 anställda i Sveriges förskolor och 30% av dessa saknar pedagogisk utbildning på gymnasial eller högskolenivå. (SCB 9 2017-10-09)

Utbildningsnivåerna hos personalen i förskolan är därmed ojämna där skalan rör sig mellan anställda som helt saknar pedagogisk utbildning till personal med högskoleutbildning på forskarnivå.

Ytterligare en aspekt angående kompetensglappet är att förskollärare har olika grundutbildningar. Det kan innebära stora skillnader mellan förskollärarytbildningar rent geografiskt men även *när* utbildningen genomfördes i tid. Det krävs därför en kompetensförsörjningsplan som inkluderar en plan över långsiktig kompetensutveckling för samtlig personal. Det är reglerat i läroplanen att rektors ansvar är att se till att alla som arbetar inom utbildningen får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter.

Tack till

Christian Eidevald, utvecklingschef för förskoleförvaltningen i Göteborgs stad och forskare vid Göteborgs universitet, tidigare docent i förskoledidaktik vid Stockholms universitet.

Förskola21's nätverk MeetUp: Hanna Wirde, Sara Krokström, Charlotte Griffon, Nea Elyoussoufi, Hans Dahlin, Nina Ukonsaari, Madelene Bergqvist, Katarina Wedin, Sara Jiveskog, Evelina Würtz Weckström, Anna Lund, Eva-Lotta Kling von Schmalensee, Frida Samuelsson, Liselott Bernberg, Martin Gråfors & Malin Wikström

Lärarförbundets referensorgan förskola: Nina Adolfsson, Hanna Ahnqvist, Per Edberg, Lisabell Hellsten, Ebba Hildén, Petra Hultqvist, Camilla Norberg, Pia Rizell och Kent Roslund.

Alla deltagare på Förskola21's samtalsworkshop med Christian Eidevald samt samtalsledarna Lisa Fogby, Carina Hammarstrand, Anna-Mia Nilsson, Ebba Hildén och Pia Rizell.

Våra kritiska vänner; Linda Linder och Martina Lundström

